

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара*

*старший викладач кафедри
англійської філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля*

*викладач кафедри англійської
філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля*

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗНОСТІ В РОМАНАХ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА

Одним із важливих напрямів розвитку вітчизняної філології є дослідження мови художньої літератури. Загальновідомо, що художній текст – це своєрідно організована структура, яка постала як специфічний вид людської діяльності, що завершується певним продуктом словесно-естетичного осягнення реального та ірреального світів у всій багатогранності людських чуттєвих уявлень. Інакше кажучи, художній текст як у змістовому виявленні, так і формальному – це словесне естетичне ціле зі своїми законами організації. Абсолютна істина сучасної лінгвопоетики полягає в тому, що всі елементи художнього тексту насичені образним смислом, вони естетично вмотивовані та функціонально співвіднесені. Образна мова вирізняє твори художньої літератури з-поміж інших текстів. Вона наповнює естетичним змістом безобразні мовні елементи, перетворює їх у систему художньо-мовного бачення світу.

Нові лінгвістичні підходи дають змогу аналізувати художній текст із позицій розумово-мовленнєвої діяльності з урахуванням текстової єдності екстра- й інтралінгвістичних факторів, особливостей художнього дискурсу, дослідження мовленнєвої схеми тексту як жанрово-композиційного стандарту, входження художнього твору в культурний контекст, його інтертекстуальних ознак тощо.

Актуальність розвідки визначається необхідністю досліджень художньої творчості сучасних українських письменників, серед яких особливе місце посідає Володимир Даниленко, а також тим, що характерні мовні особливості його творів та індивідуально-авторська специфіка образотворення не були об'єктом спеціального вивчення.

Творчий доробок Володимира Григоровича Даниленка – українського письменника-прозаїка, літературознавця, критика, теоретика Житомирської прозової школи – завжди привертав увагу широкого кола читачів і дослідників. Серед сучасних вітчизняних митців В. Даниленко посідає особливе, чільне місце, оскільки коло його творчих інтересів дуже різноманітне: в його літературному «активі» – оповідання («Сон із дзьоба стрижа» (2006)), повісті («Місто Тіровиван», «Усипальниця тарганів» (1999), «Дзеньки-бреньки» (1997), «Тіні в маєтку Тарновських» (2012)), романи («Газелі бідного Рамзі» (2008), «Кохання в стилі бароко» (2011), «Капельюх Сікорського» (2010)); він є продюсером всеукраїнських літературних конкурсів «Золотий Бабай», «Коронація слова», театру сатири «Політичний вертеп» – проєктів, які мали суттєвий медійний розголос; упорядником поетичних збірок та антологій сучасної української прози («Тен-клуб» (1994), «Квіти в темній кімнаті: сучасна українська новела: Найкращі зразки української новелістики за останні 15 років» (1997); «Опудало: Українська прозова сатира, гумор, іронія 80–90-х років двадцятого століття» (1997); «Вечеря на 12 персон: Житомирська прозова школа» (1997); антологія кримськотатарської прози ХХ ст. «Самотній пілігрим» (2004); антологія українського соціального оповідання ХХІ ст. «Похід через засніжений перевал» (2013)); лауреатом премій ім. І. Огієнка (1999 р.) і «Благовіст» (1999 р.), переможцем літературного конкурсу гумору і сатири (1995 р.), організованого Союзом українців Америки; членом національної спілки письменників України. Твори В. Даниленка перекладено німецькою, японською, польською, російською, італійською, словацькою та білоруською мовами.

Практично всі дослідники підкреслюють оригінальність В. Даниленка-письменника, його самобутність. Так, на думку К. Бистрицької, В. Даниленко – «високоінтелектуальний митець сучасного періоду, образний, глибокий літератор ..., який цікавий саме різноманітністю і постійними пошуками...» [2, с. 56]. В. Шнайдер назвав Даниленка «письменником крайнощів», але водночас письменником «дуже великої внутрішньої сміливості й свободи» [14, с. 186]. Я. Поліщук позиціонує письменника як автора «знакових творів сучасної літератури» [12]. Його творчості також присвячені літературознавчі розвідки та критичні публікації І. Бабич [1], П. Білоуса [3], І. Давиденко [4], І. Долженкової [8], Н. Зборовської [10; 11], Н. Заверталюк [9], В. Терлецького [13], Н. Яблонської [15]. Але, незважаючи на досить значну кількість різних науково-критичних досліджень, вивчення власне мови романістики Володимира Даниленка лишається поза увагою вчених, у зв'язку з чим виникла необхідність створення цієї роботи.

Творчість В. Даниленка приваблює художньою вираженістю, автор дуже тонко вловлює читацькі запити саме сьогодні. Тому не пориває з кращими традиціями вітчизняної прози, а синтезує їх із новим художнім світобаченням і мисленням. Проза Володимира Даниленка – це постійне й безперервне експериментування з формою і стилем. Вона пружна й позбавлена будь-якої сентиментальності, у ній заховано багато таємних звуків і недоумовленого. Саме цьому метою статті є спроба визначити та охарактеризувати різновиди лексичних засобів творення образності в мові романів Володимира Даниленка «Газелі бідного Ремзі» [5], «Капелюх Сікорського» [6] і «Кохання в стилі бароко» [7].

Образність є універсальною та всезагальною ознакою мови. Кожне слово практичної мови може стати образним, але це не означає, що ця його потенція завжди реалізується. Образність мовних одиниць є тим ґрунтом, на якому виростають їх стилістичні значення. Від творчої особистості письменника, його ідейно-естетичної концепції, світобачення залежать образна система, архітектоніка твору, нахил до вибору й організації тих чи інших мовних засобів, внутрішня художня трансформація їх у тексті. Образність мови – це здатність мовних одиниць викликати наочно-чуттєві уявлення про щось, а образність мовлення – процес володіння засобами мовної образності, які в мовленні одержують своєрідне навантаження: відбір, повторення, розміщення, комбінування, трансформування тощо. Категорія образності – це категорія специфічна насамперед у стильовому відношенні та змінна в індивідуально-мовотворчому плані. Це поняття входить і до категоріального апарату естетики. Практичне значення використання терміна «образність» як естетичної категорії, на нашу думку, полягає в тому, що вона, концентруючи увагу на продуктивній стороні художнього відображення, дає дослідникам змогу, орієнтуючись на специфічні риси художнього образу, мати критерії адекватності сприйняття творів мистецтва, а саме літератури. Ми вважаємо, що феномен «образне мовлення» – явище спорадичне, специфічне, багатоаспектне, стильотворче, повновартісне, а тому й вагоме. Образність є взагалі буття художнього твору, його «матерія». Характери героїв, сюжетні положення, композиційна будова мовлення, особливості мови, авторської та дійових осіб, – усе це є «тканиною» літературного тексту, модифікацією образу, його «перетворенням».

Одним із образотворчих компонентів романів В. Даниленка є власні назви (оніми – антропоніми й топоніми). У цього майстра слова вони стають могутнім виражальним засобом, одержують високу прагматичну насагу. Власні назви в романах В. Даниленка забарвлюють, увиразнюють текст, виконують істотну текстотвірну й характеристичну функції. Більшість антропонімів у досліджуваних текстах – художні оніми, створені автором. Імена реально існуючих людей ужито для відтворення певного історичного моменту, необхідного для розкриття художнього замислу, для створення документального опису. Наприклад, у романі «Кохання в стилі бароко» прізвища архітекторів Владислава Городецького, Едуарда Брадтмана, Михайла Ганича, художника Олександра Мурашка, конструктора Євгена Патона, гетьмана Івана Сулими допомагають скласти своєрідний калейдоскоп історичної хроніки, підсилити містичний компонент, додати загадковості й таємничості зображуваному.

Загалом антропоніми в досліджуваних романах указують на таке:

- риси зовнішності: «... я мушу сказати кілька слів про **Мотрю Цицюру**, яка цілком відповідала своєму прізвищу. В неї були такі великі груди, що коли жінка йшла, то вона не бачила під собою підлоги» [5, с. 334];
- морально-психологічні якості: прізвища **Пришибей** і **Гопкало** вказують на дивну поведінку й незначні розумові здібності, **Дарка Задерживіст** дуже любить чоловіків;
- національну належність: **Циля Циферблат**, **Ізабела фон Дрінкен-Шнапс**, **Джордж Бакс**, **Мішель Круасан**, **Отто Штрудель**, **Марчелло Папараци**. Семантика прізвищ указує на певні національні особливості, гастрономічні уподобання.

Окремо увагу також привертає літературний топонімікон В. Даниленка, який у кожному з трьох досліджуваних романів має свою специфіку. Топоніми, як правило, трансформуються в художній прийом: створюють просторову домінанту, формують характери персонажів, здійснюють зв'язок поколінь, об'єднують простір і час. Топонімічний простір романів Володимира Даниленка пов'язаний з усією змістовою системою твору, слугує засобом ідентифікації топонімічних об'єктів, позначений великим семантико-художнім потенціалом. Він дуже насичений і динамічний, ілюструє реальні події, і тому письменник звертається до суто реальних географічних назв. Топоніми підсилюють високе напруження зображуваних подій, надають текстові твору історичної конкретики та є достовірними показниками зображуваного місця й часу.

Наприклад, любовна історія роману «Кохання в стилі бароко» переплітається з екскурсами в історію України, Києва. Українські гетьмани, шляхта, буржуазія, священники, міщани проходять перед читачем, наче калейдоскоп історичної кінохроніки: «Коли 1905 року поміщик **Пирятинського повіту Полтавської губернії Лев Гербаневський продав садибу на розі Лютеранської та Банкової** своєму земляку...» [7, с. 7]; «**Вигадують** всякі побрехеньки, ніби **Городецький** звів цей дім, бо його донька втопилась у **Дніпрі**..., а він з горя побудував **Будинок з химерами**» [7, с. 44]; «**Незабаром підземелля Лисої гори** з'єднали з **Печерською лаврою**» [7, с. 45]; «**І ту місцевість, де срібногорова статуя Перуна** зачепилась золотими вусами за берег, стали називати **Видубичами**» [7, с. 115]. Як бачимо, топоніми здатні охоплювати хронологічно й географічно широкі картини зображуваного. Водночас у згаданому романі автор використовує назви, які передають неповторний колорит, історію, культуру Києва, є його прикметними рисами: «**І тоді вони показали Акуліні все, що цікавить у такому випадку російських туристів: Золоті ворота, Києво-Печерську лавру, пам'ятник Володимирі і музей Булгакова**» [7, с. 126]; «... **духовенство так знахабніло, що знову захопило Кожум'яки, Оболонь, Пріорку і Труханів острів**» [7, с. 129]; «... білий **«Лексус»**, **набираючи швидкість, покотив Подолом**» [7, с. 50]; «**В усіх випадках це були ті, хто потра-**

нив у автокатастрофу на *мосту Патона*» [7, с. 103]. Топоніми створюють національно-стилізоване тло, яке сприяє виявленню ідейно-тематичного змісту.

Роман «Газелі бідного Ремзі» побудований у формі любовних послань кримського хана, який чарівним способом опинився в сучасній Україні (що в романі має назву Гюлістан), до своїх сорока жінок. Темою твору зумовлено й вибір топонімів: «Мій батько ... лишив після себе слав удоброго господаря *Криму* і помер при добрій пам'яті в *Гезлеве*» [5, с. 5]; «Часто ми з нею ходили в *Басейний сад* або до *Чурук-Су* [річка], сідали на розстелений килим, дивилися, як над *Бахчисараєм* здіймаються гори, кипариси і *Хан-Джамі* [мечеть]» [5, с. 7]. Разом із тим твір містить і топоніми, пов'язані з реаліями й подіями, що зображені в тексті роману: «... переполох вчинився недавно в *Курілівцях*» [5, с. 235]; «*Америка* зупинила програму фінансової допомоги уряду» [77, с. 236]; «Після обіду, гуляючи *Ялтою*, ми наткнулись на оголошення» [5, с. 394]. Топоніми можуть створювати сатиричний контекст: «Тут я трохи назбирала грошей від своєї трудової діяльності на *Окружній*» [5, с. 129]; «А оте руде в кутку пищить, аж заливається. Зразу видно, що з *Бердичева* приїхало» [5, с. 132].

Роман «Капелюх Сікорського» органічно поєднує біографічну достовірність із романтичною любовною історією головного героя. Тематика роману зумовила використання американських топонімів, адже Ігор Сікорський, головний герой роману, жив і працював у Сполучених Штатах: «Вранці *Лестер* заправив гелікоптера і вилетів на *Рочестер*. ... Далі маршрут пролягав до *Буффало*» [6, с. 229]; «Нарешті, його закупило командування *Повітряного корпусу армії США*» [6, с. 259]. Топоніми відзначаються динамікою, зміною географічного простору, вражень і можливостей.

Ономастикон досліджуваних романів досить різноманітний. Автор використовує:

- ойконіми: *Київ, Кривий Ріг, Чигирин, Черкаси, Корсунь, Бахчисарай, Стамбул, Полтава, Нью-Орлеан, Париж, Буффало, Рим, Варшава*;
- гідроніми: *Дніпро, Чурук-Су, Либідь, Глибочиця, Клов*;
- ороніми: *Карпати, Ай-Петрі, Альпи, Чатирдаг, Лиса гора, Бабин Яр*;
- урбаноніми: *Хрещатик, Велика Житомирська, Лютеранська, Майдан Незалежності, Володимирська, Бессарабський ринок* тощо;
- астроніми: «*Якби вогонь мого серця вирвався з грудей, то спопелив би і Землю, і Місяць, і планету Муштарі, і все до Сьомого неба*» [5, с. 251];
- зооніми вжиті в іронічному значенні: «*Це кіт Абдурахман* з Алуки, *другим – кіт Мицько*, місто *Львів, і третім – кіт Бєня*, місто *Одеса*» [5, с. 49];
- теоніми й міфоніми: *каріатида, русалка, титан, атлант, Горгуля, Повітруля, Аллах, Мухамед* тощо.

Такий різноманітний ономастикон надає оповіді документальності, допомагає відтворити об'єктивну реальність детально: «Після оксамитової революції в *Празі* та появи в *Польщі «Солидарності»* московські політики вирішили побудувати в *Кисві* телецентр на випадок введення військового стану, як у *Варшаві* за *Войцеха Ярузельського*» [7, с. 92].

Отже, власні назви в романах Володимира Даниленка є сюжетотворчими, виконують наскрізну композиційну роль. Топонімікон романів дуже об'ємний і насичений, має великий діапазон і різноплановість, підкреслює високе напруження зображуваних подій.

Окремим органічним компонентом мовотворчості В. Даниленка є також іншомовна лексика. Аналіз запозичень, зроблений на матеріалі роману В. Даниленка «Газелі бідного Ремзі», дав змогу виділити такі семантичні групи іншомовної лексики:

- назви представників соціальних груп: *ширин* (кримський поміщик), *гулям* (слуга), *хатун* (тюркський титул благородної жінки);
- запозичення зі сфери воєнної термінології: *яничар* (солдат), *газават* (священна війна), *аскер* (військ);
- назви церковно-релігійного вжитку: *мудзин* (служитель мечеті), *мурза* (мусульманський священник), *медресе* (релігійна школа в мусульман);
- назви професій: *аяр* (охоронець), *терджиман* (перекладач), *каді* (суддя);
- найменування осіб за зовнішніми ознаками чи моральними якостями: *пельван* (силач), *Адил-шах* (справедливий цар), *пері* (прекрасна дівчина);
- назви осіб за статтю: *киз* (дівчина), *алапче* (тітонька), *акайлар* (чоловік);
- лексеми на позначення предметів побуту, страв: *фереджи* (жіноча суконна накидка), *шорба* (суп), *суджук* (копчена ковбаса);
- іншомовні слова, які позначають поняття мистецтва, літератури: *саз* (струнний музичний інструмент), *газель* (вірш), *ашик* (бард, поет);
- назви рослин і тварин: *рейхан* (базилік), *рагна* (квітка), *мацур* (кіт).

Аналіз запозиченої лексики в романі «Газелі бідного Ремзі» доводить, що автор використовує іншомовні слова, запозичені з різних мов: з польської – *капелюх, келих*; із чеської – *влада*; з російської – *вєпр, дворянин*; із німецької – *марш, портрет*; з італійської – *віола, лібрето*; але переважають запозичення з тюркських мов – *султан, валиде, рамазан*, що зумовлюється темою роману.

Серед аналізованих запозичень у романі «Газелі бідного Ремзі» переважають так звані екзотизми – слова, що позначають назви реалій із життя інших народів. Наприклад: *султан, мечеть, мінарет, тюрбан*.

Варваризми в романі уживаються рідко, але вони слугують засобом реалістичного відтворення певної ситуації: «*Коп яша!*» – живи довго; «*Бісмілья!*» – Господи, благослови; «*Бійм!*» – «моя пані».

Стилістичні можливості досягнення виразності думки і створення образності за допомогою іншомовної лексики досить різноманітні. Автор використовує іншомовні слова в складі тропів. Найчастіше іншомовні слова тюркського походження входять до складу порівнянь: «Твої губи – стиглий **інжир** з бахчисарайського **базару**, а легкі кроки і сміх – дзвін монет у гаманці молодого **бей** – вчуваються мені тут, у країні **згурів**» [5, с. 3]. Найпоширенішими в романі є метафори, які описують реалії українського життя словами-назвами відповідних чи схожих реалій тюркської мови: *караван-сарай (готель), вухо Ібліса (телефон, Ібліс – джин), залізна кибитка (автомобіль)*.

Отже, художній текст – це своєрідно організована структура, усі елементи якої насичені образним смислом, вони естетично вмотивовані та функціонально співвіднесені. У романах Володимира Даниленка могутнім виражальним, характеристичним засобом є власні назви. Більшість антропонімів у досліджуваних текстах – художні оніми, створені автором, виконують характеризувальну функцію (їх ужито для відтворення певного історичного моменту, розкриття художнього замислу, створення документального опису). Топоніми також є невід’ємним складником ідіостилю письменника. Топонімічний простір романів Володимира Даниленка пов’язаний з усією змістовою системою твору, слугує засобом ідентифікації топонімічних об’єктів, позначений великим семантико-художнім потенціалом. Одним із засобів створення образності є вживання іншомовних запозичень. Автор уживає запозичення не лише з метою називання реалій, а й використовує передусім ті їх властивості, які становлять специфіку цієї категорії слів, не руйнуючи їх семантики, але надаючи їм невластивих для них відтінків емоційно-експресивного забарвлення. Загалом запозичення влітаються в мовну тканину творів як своєрідний матеріал, що слугує для розкриття їх ідеї, посилення і створення неповторного художньо-індивідуального стилю письменника.

Література:

1. Бабич І. Над передсмертним ложем імперії (сатира В. Даниленка в контексті ідеології вісімдесятиництва) / І. Бабич // Слово і час. – 2007. – № 10. – С. 79–82.
2. Бистрицька К. Даниленко Володимир / К. Бистрицька // Редакторський практикум: Літературні портрети сучасних українських письменників: студентські дослідницькі роботи / упоряд. В.І. Башманівський. Кафедра новітньої української літератури та соціальних комунікацій. – Вип. 2. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 55–60.
3. Білоус П.В. Інтерпретація літературного твору / П.В. Білоус. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 140 с.
4. Давиденко І. Міфологічні трансформації в оповіданнях В. Даниленка / І. Давиденко // Слово і час. – 2011. – № 9. – С. 100–106.
5. Даниленко В. Газелі бідного Ремзі / В. Даниленко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 488 с.
6. Даниленко В. Капелюх Сікорського / В. Даниленко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2010. – 290 с.
7. Даниленко В. «Кохання в стилі бароко» й інші любовні історії: Роман та оповідання / В. Даниленко. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 254 с.
8. Долженкова І. Притча про змізеріння людини / І. Долженкова // Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2005. – № 13. – С. 52–54.
9. Заверталюк Н. Образ міста, де «все навиворіт», як домінанта концепції світу в прозі В. Даниленка / Н. Заверталюк // Актуальні проблеми слов’янської філології. Серія «Лінгвістика і літературознавство». – Бердянськ: БДПУ, 2010. – Вип. ХХІІІ. – Ч. І. – С. 285–295.
10. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: [монографія] / Н. Зборовська. – К.: Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2006. – 504 с.
11. Зборовська Н. У метафізичних півнях сучасної української літератури (за книжкою В. Даниленка «Сон із дзьоба стрижа» та романом Г. Іваненко «Час покаяння») / Н. Зборовська // Дивослово. – 2007. – Ч. 7 (604). – С. 52–57.
12. Поліщук Я. Реорієнтація в сучасній українській літературі / Я. Поліщук // Синопис: текст, контекст, медіа (Електронний фаховий журнал) / Київський інститут ім. Б. Грінченка. – 2015. – № 3 (11). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/issue/view/14>.
13. Терлецький В. «Я залишився, щоб розказати останню казку» [Про повість Володимира Даниленка «Усипальня для тарганів»] / В. Терлецький // Вітчизна. – 2000. – № 3–4. – С. 135–136.
14. Шнайдер В. Письменник, що сказав жорстоку правду / В. Шнайдер // Кур’єр Кривбасу. – 2005. – № 10. – С. 184–187.
15. Яблонська Н. Жанрова своєрідність романістики Володимира Даниленка / Н. Яблонська // Філологічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. В.П. Мацько. – Хмельницький: ХГПА, 2015. – Вип. 2. – С. 92–97.

Анотація

Г. ОНИЩЕНКО, М. ОНИЩЕНКО, О. ПЛЮЩАЙ. ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗНОСТІ В РОМАНАХ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА

У статті досліджуються характерні особливості певних різновидів лексичних засобів творення образності в мові романів Володимира Даниленка. Виокремлюються художні оніми, створені автором, як могутній виражальний засіб. За допомогою прикладів з’ясовується, що індивідуально-авторська специфіка образотворення зумовлена використанням топонімів, уживанням іншомовної лексики та власних назв.

Ключові слова: образність, романна творчість, художньо-індивідуальний стиль, Володимир Даниленко.

Аннотация

**Г. ОНИЩЕНКО, М. ОНИЩЕНКО, А. ПЛЮЩАЙ. ЛЕКСИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ СОЗДАНИЯ
ОБРАЗНОСТИ В РОМАНАХ ВЛАДИМИРА ДАНИЛЕНКО**

В статье исследуются характерные особенности определенных разновидностей лексических способов создания образности в языке романов Владимира Даниленко. Выделяются художественные онимы, созданные автором, как мощный выразительный способ. При помощи примеров иллюстрируется, что индивидуально-авторская специфика создания образов обусловлена употреблением топонимов, иноязычной лексики и имен собственных.

Ключевые слова: образность, романное творчество, художественно-индивидуальный стиль, Владимир Даниленко.

Summary

**G. ONYSHCHENKO, M. ONYSHCHENKO, A. PLIUSHCHAI. LEXICAL MEANS OF IMAGERY
FORMATION IN THE NOVELS OF VOLODYMYR DANYLENKO**

The article highlights the characteristic features of certain types of lexical means of imagery formation in the language of the novels of Volodymyr Danylenko. It is attempted to distinguish artistic onims created by the author being an important means of expression. The given examples illustrate that the individual author's method of creating images is specified by the usage of toponyms, foreign borrowings and proper names.

Key words: imagery, novel creativity, individual artistic style, Volodymyr Danylenko.